

XOTIN-QIZLAR JINOYATCHILIGIGA QARSHI KURASHISHDA HUQUQIY SAVODXONLIKNING AHAMIYATI

O'rinboyeva Sevinch Shavkat qizi

“Berdaq” nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Sotsiologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi.

E-mail: orinboyevasevinch21@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23222294>

Annotatsiya. Mazkur maqolada xotin-qizlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatning ahamiyati sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Unda xotin-qizlarning huquq va majburiyatlarini bilishi, amaldagi qonunchilikdan xabardorligi, huquqiy himoya mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlari hamda qonuniy xulq-atvorining jinoyatchilik profilaktikasidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, oila, ta'lim, mahalla, ommaviy axborot vositalari va davlat institutlarining roli tahlil qilinadi. Maqolada xotin-qizlar o'rtasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish jinoyatchilikning oldini olishning muhim ijtimoiy mexanizmlaridan biri sifatida asoslanadi. Xotin-qizlarning huquqiy bilimlarini oshirish, qonuniy manfaatlarini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali jinoyatchilik profilaktikasining samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar jinoyatchiligi, huquqiy savodxonlik, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, huquqiy xulq-atvor, jinoyatchilik profilaktikasi, ijtimoiy nazorat, gender tenglik, huquqiy tarbiya, huquqiy bilim, ijtimoiy muhit, xotin-qizlar huquqlari.

Xotin-qizlar jinoyatchiligi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning muayyan holatini aks ettiruvchi murakkab kriminologik va sotsiologik hodisalardan biridir. Mazkur hodisani o'rganishda jinoyat sodir etgan shaxsning individual xususiyatlari bilan bir qatorda uning ijtimoiy muhiti, oilaviy sharoiti, ta'lim darajasi, bandligi, iqtisodiy holati, huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini ham hisobga olish zarur.

Shu jihatdan xotin-qizlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda faqat jinoiy-huquqiy jazolash choralari emas, balki jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan ijtimoiy va huquqiy mexanizmlarga ham e'tibor qaratish lozim. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 2-moddasida jinoyat to'g'risidagi qonunchilikning vazifalari qatorida shaxs, uning huquq va erkinliklari hamda jamiyat va davlat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash bilan birga jinoyatlarning oldini olish va fuqarolarni Konstitutsiya hamda qonunlarga rioya qilish ruhida tarbiyalash ham belgilangan.¹[1]

Huquqiy savodxonlik shaxsning amaldagi qonunchilik, o'z huquq va majburiyatlari, huquqiy javobgarlik hamda huquqlarni himoya qilish mexanizmlari to'g'risidagi bilimlarini anglatadi.

¹ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr, 2-modda. — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, LexUZ.

Xotin-qizlarning huquqiy savodxonligini oshirish ularning huquqiy vaziyatlarni to'g'ri baholashi, o'z huquq va manfaatlarini qonuniy vositalar orqali himoya qilishi hamda noqonuniy xatti-harakatlarning huquqiy oqibatlarini anglashiga yordam beradi. Huquqiy savodxonlikni xotin-qizlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishning yagona vositasi sifatida baholash to'g'ri emas. Chunki jinoyatchilik ko'p omilli ijtimoiy hodisa bo'lib, unga iqtisodiy sharoit, oilaviy munosabatlar, ta'lim, bandlik, ijtimoiy muhit, ijtimoiy nazorat va boshqa omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, huquqiy bilimlarning shakllanganligi shaxsning qonuniy xulq-atvorini rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Huquqiy savodxonlik bilan bir qatorda huquqiy madaniyat ham muhim ahamiyatga ega.

Huquqiy madaniyatni faqat qonunlarni bilish bilan cheklab bo'lmaydi. U shaxsning huquqiy bilimlari, qonunga bo'lgan munosabati, huquqiy qadriyatlari, boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qilishi va huquqiy normalarga muvofiq xulq-atvorini ham qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmonida jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylilikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biri sifatida belgilangan.² [2] Mazkur Farmonda aholining huquqiy savodxonligini oshirish, fuqarolarning o'z huquqlarini bilishi va huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishi, huquqiy ta'lim-tarbiyani tizimli tashkil etish hamda huquqiy targ'ibotning innovatsion usullaridan foydalanish vazifalari belgilangan. Xotin-qizlarning huquqiy savodxonligi, avvalo, ularning o'z huquqlarini bilishi va ulardan foydalanish imkoniyatlari bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta'minlashning huquqiy asoslari belgilangan.³ [3]

Sotsiologik nuqtayi nazardan huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyat shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shaxs oila, ta'lim, mahalla, mehnat jamoasi va boshqa ijtimoiy institutlar orqali huquqiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Ushbu jarayon natijasida qonuniy xulq-atvor shakllanishi mumkin. Shu sababli xotin-qizlar jinoyatchiligini o'rganishda huquqiy savodxonlikni individual xususiyat sifatida emas, balki ijtimoiylashuv va ijtimoiy nazorat tizimining elementi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekistonda jinoyat sodir etganligi aniqlangan ayollar soni 7 794 nafar, Qoraqalpog'iston Respublikasida esa 256 nafarni tashkil etgan.⁴ [4] Mazkur statistika xotin-qizlar jinoyatchiligini hududiy va ijtimoiy jihatdan o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Biroq statistik ko'rsatkichning o'zi jinoyatchilik sabablarini tushuntirib bermaydi. Shu sababli statistik ma'lumotlarni sotsiologik so'rov, intervyu va boshqa empirik tadqiqotlar bilan to'ldirish zarur.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni. — LexUZ

³ O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrda O'RQ-562-son "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. — LexUZ.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "Jinoyat sodir etganligi aniqlangan soni (ayollar)", SIAT rasmiy statistik ma'lumotlar bazasi. Ma'lumotlar 2026-yil 22-aprelda yangilangan.

Umuman olganda, xotin-qizlar jinoyatchiligiga qarshi kurashishda huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatni oshirish jinoyatchilik profilaktikasining muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Huquqiy savodxonlik xotin-qizlarning o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga xizmat qilsa, huquqiy madaniyat ushbu bilimlarning amaliy xulq-atvorda namoyon bo‘lishini ta‘minlaydi.

Shu sababli xotin-qizlar o‘rtasida huquqiy ta‘lim va targ‘ibot ishlarini kuchaytirish, huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda qonuniy xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan profilaktik mexanizmlarni rivojlantirish muhimdir.

O‘zbekiston Respublikasida jamiyatning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biri sifatida belgilangan. Shu bilan birga, huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni “shaxs — oila — mahalla — ta‘lim muassasasi — tashkilot — jamiyat” prinsipi asosida tizimli va uzviy tashkil etilishi belgilangan.⁵[5]

Huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatning shakllanishi faqat huquqiy bilimlarni berish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayonga shaxsning ijtimoiy muhiti, oiladagi tarbiya, ta‘lim sifati, mahalladagi ijtimoiy munosabatlar, ommaviy axborot vositalari orqali olinadigan huquqiy axborot hamda davlat institutlarining faoliyati o‘zaro ta‘sir ko‘rsatadi. Oila — huquqiy tarbiyaning dastlabki ijtimoiy muhiti. Oila shaxsning huquqiy qarashlari va xulq-atvori shakllanadigan dastlabki ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bola huquq, majburiyat, mas‘uliyat, adolat va tenglik kabi tushunchalarning dastlabki mazmunini oiladagi munosabatlar orqali anglay boshlaydi. Shu sababli ota-onalarning qonunga, boshqa insonlarning huquq va manfaatlariga bo‘lgan munosabati farzandlarning huquqiy qarashlari shakllanishiga ta‘sir qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan davlat siyosatida oilada huquqiy tarbiyani shakllantirish masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Xususan, PF-5618-son Farmon bilan tasdiqlangan “Yo‘l xaritasi”da oilada huquqiy tarbiyani shakllantirish va huquqiy madaniyatni yuksaltirish alohida yo‘nalish sifatida belgilangan.⁶[6]

Oilada farzandlarga huquq va majburiyatlarning mazmunini tushuntirish, nizolarni zo‘ravonlik yoki noqonuniy vositalar bilan emas, qonuniy yo‘llar orqali hal qilishga o‘rgatish ham huquqiy madaniyatning shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, xotin-qizlarning o‘z huquqlarini bilishi, huquqiy himoya vositalaridan foydalanish tartibini anglashi va zarur holatlarda vakolatli organlarga murojaat qila olishi ularning huquqiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari va internet resurslari aholining huquqiy bilimlarini shakllantirishning muhim manbalaridan biriga aylanmoqda.

Televideniye, radio, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali qonunchilikdagi o‘zgarishlar, fuqarolarning huquq va majburiyatlari, davlat xizmatlari hamda huquqiy himoya mexanizmlari to‘g‘risida ma‘lumotlar tarqatiladi. PF-5618-son Farmonida ommaviy axborot vositalarining aholini huquqiy axborot bilan ta‘minlashdagi rolini oshirish, huquqiy targ‘ibotning

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (LexUZ).

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni, 2-ilova — “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasini 2019-yilda samarali amalga oshirish bo‘yicha ‘Yo‘l xaritasi’”.

innovatsion usullaridan, jumladan, veb-texnologiyalardan keng foydalanish zarurligi qayd etilgan.⁷[7] OAV orqali huquqiy axborotning sodda, tushunarli va amaliy shaklda yetkazilishi aholining qonunchilikka bo'lgan qiziqishini oshirishi mumkin. Biroq raqamli makonda tarqatilayotgan huquqiy ma'lumotlarning ishonchligini tekshirish ham muhim. Shu sababli zamonaviy huquqiy savodxonlik nafaqat huquqiy bilimga ega bo'lishni, balki ishonchli va rasmiy huquqiy axborot manbalarini ajrata olishni ham nazarda tutadi. Davlat institutlari huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatni shakllantirishning institutsional asosini tashkil etadi. Davlat organlari tomonidan qonunchilikni tushuntirish, huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, fuqarolarning murojaatlarini ko'rib chiqish va huquqlarni himoya qilish mexanizmlarini ta'minlash huquqiy madaniyatning amaliy shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. PF-5618-son Farmoniga ko'ra, davlat organlari va tashkilotlarning aholining huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy bilimlarni kundalik hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish hamda huquqiy targ'ibotni amalga oshirishdagi vazifalari belgilangan.⁸[8] Xotin-qizlarning huquqiy savodxonligini oshirish masalasi gender tengligi va huquqiy kafolatlar bilan ham bevosita bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-562-son Qonunida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan huquqiy va institutsional kafolatlar belgilangan. Mazkur qonunchilik xotin-qizlarning mehnat, oilaviy va boshqa ijtimoiy munosabatlarda teng huquq hamda imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli xotin-qizlarning mazkur huquqiy kafolatlardan xabardorligi ularning huquqiy savodxonligini shakllantirishning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida o'rganilishi mumkin.⁹[9]

Umuman olganda, xotin-qizlar jinoyatchiligining oldini olishda huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatni yuksaltirish muhim ijtimoiy-profilaktik omillardan biri hisoblanadi. Huquqiy savodxonlik shaxsning o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, amaldagi qonunchilikdan xabardorligi hamda huquqiy himoya mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatini anglatrsa, huquqiy madaniyat ushbu bilimlarning kundalik hayotdagi qonuniy xulq-atvorda namoyon bo'lishini ifodalaydi. Tadqiqot davomida huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatning shakllanishi birgina huquqiy bilim berish jarayoni bilan cheklanmasligi, balki shaxsni o'rab turgan ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqligi aniqlandi. Xususan, oila, ta'lim muassasalari, mahalla, ommaviy axborot vositalari va davlat institutlari ushbu jarayonning asosiy ijtimoiy subyektlari sifatida namoyon bo'ladi. Ularning o'zaro hamkorligi shaxsning huquqiy ongini shakllantirish, qonunlarga hurmatini oshirish va qonuniy xulq-atvorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oila huquqiy tarbiyaning dastlabki muhiti sifatida shaxsda adolat, tenglik, mas'uliyat, huquq va majburiyat haqidagi boshlang'ich tasavvurlarni shakllantiradi.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni. "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi", huquqiy targ'ibot va OAVning roli haqidagi qoidalar.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni. "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida".

⁹ O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O'RQ-562-son Qonuni. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida". — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUZ).

Ta'lim tizimi esa ushbu tasavvurlarni tizimli huquqiy bilimlar bilan boyitib, shaxsning huquqiy vaziyatlarni anglash va qonuniy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mahalla huquqiy tarbiyani bevosita ijtimoiy muhitda mustahkamlash va profilaktik faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar aholining huquqiy axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim vosita bo'lsa, davlat institutlari fuqarolarning huquqlarini ta'minlash va himoya qilishning huquqiy hamda institutsional mexanizmlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni. "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida". — Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O'RQ-562-son Qonuni. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida". — Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — LexUZ. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida: PF-5618-son Farmon. — Elektron resurs.
4. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — LexUZ. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida: O'RQ-562-son Qonun. — Elektron resurs.
5. Mamatov X. "O'zbekiston huquqiy madaniyat nazariyasi va tarixi". — Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2012. — 300 b
6. Abdurasulova Q.R. "Ayollar jinoyatchiligining jinoyat huquqiy va kriminologik jihatlar". — Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2024. — 217 b.